

«ՂՐԻՄԻ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԸ» ՆԵՐԿԱ ՓՈԻԼՈՒՄ

Անդրանիկ Հովհաննիսյան՝

Արդի աշխարհում էթնիկ հակամարտություններն անխուսափելիորեն ձևափոխվում են էթնոքաղաքական հակամարտությունների, քանի որ դրա մեջ ներգրավվում են սեփական քաղաքական շահերը հետապնդող տարբեր ուժեր: Դա էլ իր հերթին էթնոքաղաքական կոնֆլիկտները բերում է միջազգային հարաբերությունների ոլորտ և դարձնում միջազգային հարաբերությունների ուսումնասիրության առարկա: Տարածված տեսակետ կա, թե էթնոսների միջև մշակութային, լեզվական, կրոնական և պատմականորեն ձևավորված այլ տարբերություններն ինքնին հակամարտությունների առաջացման պատճառներ չեն: Սակայն նշված էթնոմշակութային տարբերությունները կարող են առիթ հանդիսանալ հակամարտությունների զարգացման համար: Այսինքն՝ «ազգայինի» մասնաբաժինը էթնոքաղաքական հակամարտությունների մեջ աննշան է (դրանք պատճառ չեն, այլ միայն առիթ), որոնցում որոշիչ նշանակություն ունեն քաղաքական գործոնները: Երկբևեռ քաղաքական աշխարհի կործանումը յուրատեսակ խթան հանդիսացավ բազմաթիվ լատենտ և «սառեցված» հակամարտությունների ակտիվացման համար: Միայն 1988-1991թթ. ժամանակահատվածում նախկին խորհրդային հանրապետություններում ազգային հողի վրա տեղի է ունեցել ավելի քան 150 բախում, որոնցից 20-ն ուղեկցվել է մարդկային կորուստներով:

Ղրիմն իր պատմության ամբողջ ընթացքում բազմիցս ենթարկվել է տարբեր զավթիչների արշավանքների՝ սկյութներ, սարմատներ, գոթեր, հոներ, հույներ, հռոմեացիներ, մոնղոլ-թաթարներ և այլն: Այս հանգամանքն, իհարկե, արտացոլվել է երկրամասի բնակչության ազգային կազմի վրա: Ավելին, XV դարում թուրք-օսմանները, զավթելով Ղրիմը, թուրքացման են ենթարկել թերակղզու գրեթե ամբողջ բնակչությունը: 1768-1774թթ. ռուս-օսմանյան պատերազմից հետո, համաձայն Քյուչուկ-Քայնարջիի խաղաղ պայմանագրի, վերջ դրվեց օսմանյան տիրապետությանը Ղրիմում, իսկ 1783թ. Եկատերինա 2-րդը մանիֆեստ հրապարակեց Ղրիմը Ռուսական կայս-

՝ «Նորավանք» ԳԿՀ փորձագետ:

րության կազմում ընդգրկելու մասին: Պետք է նշել, որ XIX դարի վերջին Ղրիմի էթնիկ կազմը բազմազան էր (տե՛ս *Աղյուսակ 1*):

Աղյուսակ 1.

Ղրիմի բնակչության ազգային կազմը XIX դարի վերջին¹

<i>Էթնիկ խումբ</i>	<i>Բնակչության թիվ</i>	<i>%</i>
Ղրիմի թաթարներ	194 294	35,5%
Վելիկոռուսներ	180 963	33,1%
Մալոռուսներ	64 703	11,8%
Գերմանացիներ	31 590	5,8%
Հրեաներ	24 168	4,4%
Հույներ	17 114	3,1%
Հայեր	8 317	1,5%

1917թ. հեղափոխությունների և դրանց հաջորդած տարիներին Ղրիմի մահմեդական բնակչությունը (Ղրիմի թաթարները), օգտվելով հեղափոխական ու քաղաքացիական պատերազմի խառնաշփոթից, իշխանությունը զավթելու փորձեր էր կատարում թերակղզում: 1919թ. ձևավորվեց Ղրիմի Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետությունը ՌԽՖՍՀ (Ռուսաստանի Խորհրդային Ֆեդերատիվ Սոցիալիստական Հանրապետություն) կազմում: 1954թ., հիմք ընդունելով «Հաշվի առնելով տնտեսության ընդհանրությունը, տարածքային մոտիկությունը, սերտ մշակութային կապերը Ղրիմի մարզի և Ուկրաինական ԽՍՀ-ի միջև» ձևակերպումը, խորհրդային ղեկավարությունը որոշում կայացրեց Ղրիմը Ուկրաինական ԽՍՀ-ին փոխանցելու մասին²:

1991թ. հանրաքվեն³ հարցականի տակ դրեց Ղրիմը Ուկրաինական ԽՍՀ-ին փոխանցելու և Ղրիմի Ինքնավար Հանրապետությունը լուծարելու մասին (1945թ.) որոշումները: Ընդառաջ գնալով Ղրիմի բնակչության կամարտահայտմանը՝ Ուկրաինայի Գերագույն ռադան մեկ ամիս անց օրենք ընդունեց «Ղրիմի Ինքնավար Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետության վերականգնման մասին»: Նույն թվականի օգոստոսի 24-ին Ուկրաինան անկախություն հռչակեց, որին մի քանի օր անց (սեպտեմբերի

¹ 1897-ին Ռուսական կայսրության առաջին ընդհանուր մարդահամարը, http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/rus_jan_97_uezd.php?reg=1420, 25.06.2018.

² ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի որոշումը (19 փետրվարի 1954թ.) «Ղրիմի մարզը Ռուսաստանի ԽՍՀ կազմից դուրս բերելու և Ուկրաինական ԽՍՀ կազմում ընդգրկելու մասին»:

³ 1991թ. հունվարի 20-ին Ուկրաինական ԽՍՀ Ղրիմի մարզում անցկացվեց հանրաքվե «Ղրիմի Ինքնավար Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետության վերականգնման ու Միութենական պայմանագրին միանալու մասին հարցով», որի ժամանակ կողմ քվեարկեց թերակղզու բնակչության ավելի քան 90%-ը:

սկզբին) միացավ նաև Ղրիմը⁴: 1991թ. դեկտեմբերին կայացավ անկախության Համաուկրաինական հանրաքվեն (տե՛ս *Քարտեզ 1*), որն, ըստ մասնագետների, կայացավ ԽՍՀՄ համապատասխան օրենքի կոպիտ խախտմամբ⁵, համաձայն որի՝ ԽՍՀՄ կազմում մնալու կամ նրանից դուրս գալու մասին որոշումը Ղրիմը պետք է կայացնէր առանձին մարզային հանրաքվեի միջոցով: Այնուամենայնիվ, ըստ համաուկրաինական անկախության հանրաքվեի արդյունքների ակնհայտ երևում է, որ 1954-ից Ուկրաինական ԽՍՀ կազմում գտնվող Ղրիմի Ինքնավար Հանրապետության (42) բնակչության զգալի մասը անկախության հռչակմանը դեմ է քվեարկել:

Հավանաբար նկատի ունենալով նաև այս հանգամանքը՝ 1992թ. մայիսին Ղրիմի Ինքնավար Հանրապետության Գերագույն խորհուրդն ընդունեց «Ղրիմի Հանրապետության ինքնուրույն պետականության» հռչակագիրը, որը, սակայն, անմիջապես չեղյալ հայտարարվեց Ուկրաինայի ճնշման տակ: Հետագայում Ղրիմի անկախ պետականության գործընթացների բովանդակությունը բացառապես պայմանավորված էր Ուկրաինայի նախագահի անձով ու նրա արտաքին կողմնորոշումներով: Այսինքն՝ Ուկրաինայի նախագահի ռուսամետ դիրքորոշման պարագայում Ղրիմում տիրում էր հանդարտ և փոխհամաձայնեցված իրավիճակ, իսկ արևմտամետ դրսևորումների դեպքում թերակղզում անմիջապես ակտիվանում էին անջատողական և ինքնուրույն պետականության կերտման տրամադրությունները: Այսինքն՝ Ղրիմի կարգավիճակի հետ կապված հակամարտության լատենտ փուլը հիմնականում աչքի էր ընկնում հակասությունների հանդարտ և դիրքային դրսևորումներով:

2013թ. նոյեմբերի վերջին, երբ Ուկրաինայի կենտրոնական իշխանությունը կասեցրեց Եվրոպական միության հետ ասոցացման համաձայնագրի ստորագրման գործընթացը⁶, Եվրոպամետ ուժերը Կիևի կենտրոնում զանգվածային ցույցեր սկսեցին, որոնք, մի քանի ամիս ուղեկցվելով բռնություններով, սպանություններով և այլ օրինախախտումներով, ի վերջո հանգեցրին իշխանության և ընդդիմության միջև «Ուկրաինայում

⁴ 1991թ. սեպտեմբերի 4-ին Ղրիմի Ինքնավար Հանրապետության Գերագույն խորհուրդը հռչակագիր ընդունեց, որում մասնավորապես ասվում էր «Ուկրաինայի կազմում իրավական ժողովրդավարական պետություն ստեղծելու մասին»:

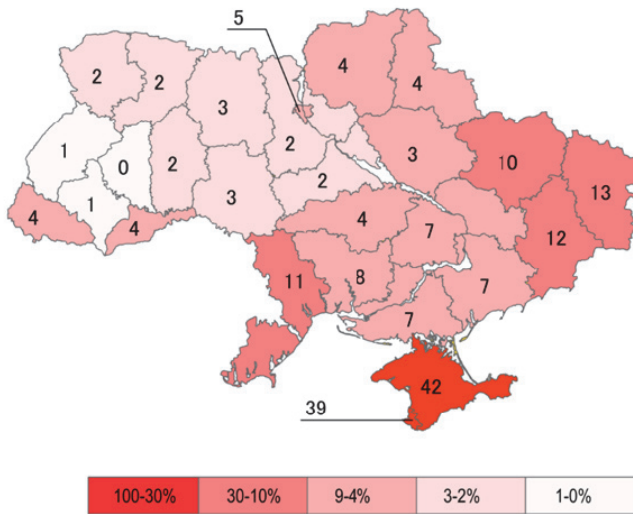
⁵ Հարցը վերաբերում է «ԽՍՀՄ կազմից խորհրդային հանրապետության դուրս գալու հետ կապված հարցերի որոշման կարգը» ԽՍՀՄ օրենքի 3-րդ հոդվածին:

⁶ Ուկրաինայի և Եվրոպական միության միջև ասոցացման համաձայնագրի ստորագրումը նախատեսված էր «Արևելյան գործընկերության» շրջանակներում հերթական հանդիպման ժամանակ, որը պետք է տեղի ունենար 2013թ. նոյեմբերի 28-29-ին Վիլնյուսում:

քաղաքական ճգնաժամի կարգավորման մասին» համաձայնագրի ստորագրմանը՝ Գերմանիայի, Լեհաստանի, Ֆրանսիայի և Ռուսաստանի արտաքին գերատեսչությունների ներկայացուցիչների մասնակցությամբ: Սակայն, հիմնվելով ստորագրված փաստաթղթում նախատեսված քաղաքական բարեփոխումների դանդաղության և աստիճանականության վրա, ընդդիմությունը պահանջեց երկրի նախագահի անհապաղ հրաժարականը և սպառնաց կրկին ակտիվ գործողությունների անցնելու պատրաստությամբ: Ձեռք բերված համաձայնության խախտումը և կյանքի անվտանգության երաշխիքների բացակայությունը ստիպեցին երկրի նախագահ Վ.Յանուկովիչին առանց հրաժարական տալու լքել Կիևը:

Քարտեզ 1.

Անկախության հռչակման Համաուկրաինական հանրաքվե՝ «ո՛չ, չեմ հաստատում» պատասխանների տոկոսը⁷

Ուկրաինայի մայրաքաղաքում և արևմտյան որոշ տարածքներում սկսված հեղաշրջումը հակադարձ ալիք բարձրացրեց երկրի արևելյան և հարավային շրջաններում, այդ թվում՝ Ղրիմում, որի բնակչության էթնոկրոնական կազմի մեջ 1940-ական թթ. ի վեր զգալի ժողովրդագրական փոփոխություններ են տեղի ունեցել (տե՛ս Աղյուսակ 2): Մարտի 6-ին Ղրիմի Գերագույն խորհուրդը որոշում կայացրեց Ռուսաստանի Դաշնության կազմում ընդգրկվելու մասին և այդ հարցի վերջնական որոշման

⁷ 1991թ. անկախության Համաուկրաինական հանրաքվեի արդյունքները, https://www.archives.gov.ua/Sections/15r-V_Ref/index.php?11, 23.06.2018.

համար նշանակեց հանրաքվե: Իսկ մի քանի օր անց ընդունվեց «Հոչակագիր Ղրիմի Ինքնավար Հանրապետության և Սևաստոպոլ քաղաքի անկախության մասին»⁸: Հետագա իրադարձություններն ընթացան «կայծակնային» արագությամբ: Այսպես, անկախության հանրաքվեն տեղի ունեցավ մարտի 16-ին, Ղրիմի բնակչության 96,77%-ը կողմ արտահայտվեց ՌԴ կազմում ընդգրկվելու օգտին, և անմիջապես հաջորդ օրը՝ հիմնվելով հանրաքվեի արդյունքների վրա, Ղրիմի ղեկավարությունը դիմեց ՌԴ-ին իր կազմում ընդգրկելու խնդրանքով: Եվս մեկ օր անց Ռուսաստանի Դաշնության և Ղրիմի Հանրապետության միջև ստորագրվեց պայմանագիր «ՌԴ կազմում Ղրիմն ընդունելու մասին»:

Աղյուսակ 2.

Ղրիմի բնակչության ազգային կազմը 2014թ.⁹

Էթնիկ խումբ	Բնակչության թիվ	%
Ռուսներ	1 492 078	67,9%
Ուկրաինացիներ	344 515	15,1%
Ղրիմի թաթարներ	232 340	10,1%
Թաթարներ	44 996	1,97%
Բելառուսներ	21 694	0,95%
Հայեր	11 030	0,48%

Քննարկված էթնոքաղաքական հակամարտության առաջացման պատճառների վերլուծական համադրության տեսանկյունից պետք է նշել, որ «Ղրիմի հիմնահարցում» կան շատ ընդհանրություններ Արցախի հիմնախնդրի կարգավորման հարցի հետ, սակայն կան նաև բազմաթիվ առանձնահատկություններ, որոնք ամեն մի կոնկրետ հակամարտությանը հաղորդում են յուրատիպ բնույթ, ինչն, իր հերթին, մի կողմից, ենթադրում է որոշակի սկզբունքների և մոտեցումների ընդհանրություն, մյուս կողմից՝ բացառում է այդ հակամարտությունների կարգավորման ու լուծման բացարձակ ունիվերսալ մեխանիզմի կիրառման հնարավորությունը:

Նախ՝ նկատենք, որ նշված հետխորհրդային էթնոքաղաքական հակամարտությունները միավորում և ընդհանրացնում է արտաքին գործոնը՝ աշխարհաքաղաքական գործընթացների համատեքստում: Այս առումով պետք է հիշել աշխարհաքաղաքականության հիմնական օրենքի՝ տալիստկրատիայի և տելուրոկրատիայի միջև ընթացող մշտական

⁸ Անկախության հռչակագիրը Ղրիմի Ինքնավար Հանրապետության Գերագույն խորհրդի և Սևաստոպոլի քաղաքային խորհրդի կողմից ընդունվել է մարտի 11-ին:

⁹ http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/rus_lan_97_uezd.php?reg=1420

պատմական ու քաղաքակրթական հակամարտությունը, որի շրջանակներում Արևմուտքի գերխնդիրներից մեկը հանդիսանում է Ռուսաստանի դուրսբերումը համաշխարհային գործընթացներից և նրա մեկուսացումն իր սահմանների մեջ: Նշված ծրագրի իրականացման համար Արևմուտքի քաղաքական տեխնոլոգները տասնամյակներ շարունակ մշակել և մշակում են կարճաժամկետ, միջնաժամկետ և տևական մեխանիզմներ Ռուսաստանի սահմանների ամբողջ պարագծով հակառուսական թշնամական տրամադրությունների սերմանման և զարգացման համար: Այս առումով բավական ուշագրավ կերպով առանձնանում է Ղրիմի հիմնախնդիրը, որի լուծումը, ինչպես հայտնի է, տեղի ունեցավ առանց ակտիվ ռազմական գործողությունների (ըստ ամենայնի, դրանում կարևոր նշանակություն ունեն Սևաստոպոլի ռուսական ռազմաբազայի ներկայությունը), իսկ հակամարտության ռազմական ամբողջ ծանրությունն իր վրա վերցրեց Ուկրաինայի հարավարևելյան տարածքը (Նովոռոսիան, Դոնեցկի և Լուգանսկի Ժողովրդական Հանրապետությունները):

Չնայած այն հանգամանքին, որ ՄԱԿ անդամ երկրների մեծ մասը դեռ չի ճանաչում Ղրիմի միացումը Ռուսաստանին, պետք է նշել, որ այս միացումն արդեն պատմական փաստ է: Կարևոր է նաև նշել, որ այս հարցում Հայաստանի Հանրապետության դիրքորոշումը պետք է լինի հավասարակշռված և արտացոլի բացառապես երկու հայկական պետությունների ազգային ու պետական շահերը, այլ ոչ թե պայմանավորված լինի այս կամ այն գերտերության կամքով: Բացի այդ, թերակղզին պատմական և աշխարհաքաղաքական առումով կարևոր ռազմավարական նշանականություն է ունեցել հայության և հայկական պետության համար: Ավելին, հայերը Ղրիմում բնակություն են հաստատել դեռևս VI դարում, այսինքն՝ ավելի վաղ, քան թաթարները (թյուրքերը) կամ ռուսները: XIV դարում Ղրիմում մոտ 150 000 հայ է բնակվել, որոնք կազմում էին թերակղզու բնակչության 35%-ը, այդ թվում՝ Թեոդոսիայի բնակչության 2/3-ը: Համոզված ենք, որ դեռևս 1990-ական թթ. Արցախի հայության պայքարը հանուն անկախության և ազատության դարձավ նախադեպ Ղրիմի բնակչության համար, որոնց, ի տարբերություն հայերի, քանզի նրանց թիկունքում կանգնած էր հզոր գերտերություն, հաջողվեց այս պայքարը հասցնել տրամաբանական ավարտի՝ անարդարացիորեն երկու մասի բաժանված ազգը վերամիավորելով մեկ պետության շրջանակում: